

ספרות המלחמה של מדינת ישראל - פרק ג'

נתן שחם או - מעבר לחזון

כביכול שבנפש האדם. אם אצל מוסינזון והלל הורגשה עוד במדת־מה תודעת הבלי־חזון — הרי נתן שחם וחבריו מ„קשת סופרים“ נמצאים בכלל מעבר לחזון.

מתברר שהגישה השכלתנית הזאת מלווה באפן בלתי פוסק בסמן היכר שני: היטפלות מיוחדת לרגשות סדיסטיים ומזוכיסטיים עד כדי הפיכתם לנושא ספרותי ראשון, שכל השאר נראה לגביו כבלתי־רציני. יתר־על־כן: נקודת הכובד הולכת ועוברת במהירות ובלי קשי מן האינטלקטואליזם אל הרגשות האלה, עד שעולה החשש שמלכתחילה לא היה הראשון אלא אמצעי להגיע אליהם. מכאן ברור שלא עצם ההשפעה המדעית היא הקובעת, בין לשלילה ובין לחיוב, אלא תפקידה המיוחד לגבי הסופר.

אבל כל זה שייך כבר למסקנות שאין להגיע אליהן בלי לנתח את החומר עצמו. קדם כל יש לבחון בחינה ספרותית טהורה, באיזו מדה פתרה השטה החדשה את הפרובלימה הישנה, אם הפיחה באמת את רוח החיים החסרה ודרכה את המתח הנרפה. אם השכילה להתבסס על תחושות אמתיות וליצור עלילה משכנעת. — בקשר לרוח החיים מתגלה בברור כי לא רוח חיים חדשה הוכנסה לכאן אלא אבקת רעל שהצליחה להמית את כל שרידי החיים שנשארו. רק עין בלתי־מנוסה יכולה להחליף את אמרות הכנף הצעצועיות המיוצרות ע"י נתן שחם, בשיחה טבעית שלעולם אין הוא מגיע אליה. ביהח"ר שלו עובד במהירות כה רבה, עד שלא ברור כלל למה צריך נתן שחם לעסוק במלאכה הטפלה של כתיבת ספורים בעת שעומדות לרשותו נוסחאות מדעיות מוסמכות שבאמצעותן אפשר להגדיר דברים סופית וב־כמה משפטים — וכל ההוספות מיותרות. הנה למשל גבורו אבי, עוד בטרם התחיל לספר את ספורו על

מלכתחלה ברור היה שפתרונות בנוסח מוסינזון והלל לריקנות הנפשית שבספרות הישראלית — הם בני חלוף. הכוונה איננה כמובן לומר שאינם קלסיים — דבר זה אינו טעון בכלל שום דיון — אלא שמעצם מהותם, בהיותם מבוססים על דישה בלתי־פוסקת באותה ריקנות, התרפקות בנאלית על הטפל או במקרה הטוב ביותר גשושים נואשים שאינם מגיעים למחוז חפצם — הם מוכרחים לפנות את מקומם במהירות לפתרונות אחרים בעלי צביון ברור יותר וסימני היכר אפיניים. מתוך המבוכה, הגמגום והסנטימנטאליות האפיניים למחברים אלה ודומיהם שאינם רוצים שום דבר או שאינם יודעים מה שהם רוצים, מגיח בצעדים בטוחים למדי מחבר צעיר אחר שכבר נשתחרר כביכול מכל אותם הלבטים, סגנונו מהוקצע ובטוח, את אשר יש ברצונו לומר הוא אומר ללא הסוס — ואחריו או יחד אתו — סיעה שלמה של מחברים צעירים שכשרונותיהם פחותים משלו, אבל מגמתם כמעט משותפת. קו אפיני ליצירתם מלבד התכונות שנמנו כאן, הוא מה שאפשר לכנות בשם „אינטלקטואליזם“: ההשתתפות הבולטת של עבודה שכלתנית בתהליך הכתיבה הספרותית והשמוש הבלתי־פוסק בדרכי מחשבה מדעיים כביכול ומונחים פסיכולוגיים ופילוסופיים.

מסתבר מיד שהאווירה החדשה הזאת עומדת בקשר הדוק ופנימי מאד עם האינטלקטואליזם הנזכר. וכשאנו שואלים, מדוע בטוחים יותר למראית עין צעדיהם של הסופרים האלה, איזה נכס חדש הביאו אתם שבכחו למלא כביכול את חלל הבלי־חזון בתקופה מחויבת־חזון — מוֹ־ליכה התשובה לגישה ה„פסיכולוגיסטית“ החדשה המאפ־שרת ולהם, לא למלא את הריקנות אלא להתעלם ממנה תוך הטעמת היסודות הכלליים החיתיים והמזעזעים

למה לא פינו את הרכס והתבצרו בשני אם פחדו כל־כך מפני המוקשים הנעלמים — הריהו מציג בעצמו את הקושיה כדי לתת לה תשובה לכל צרה שלא תבוא:

„הנעתי בראשי. תמה הייתי למה לא הניחו את האזור היקוש ובחרו להם עמדות אחרות, אולם כששקלתי את חשיבותו של הרכס מבחינה טקטית — גמרתי אומר לא להקשות". (134).

אבל כמובן שהקושיה האמתית איננה לגבי פרט זה או אחר אלא לגבי עצם הספור ועל־כן אפשר להוסיף עוד אלפי תרוצים — והספור נשאר אמצאה. אין ספק שנתן שחם הרגיש באופן ברור גם בהתנהגותם החד־צדדית והמעושה של גבוריו. מה עשה? — גם כאן נקט באותו תכסיס: הכריז על כן בעצמו („נחשול של התלהבות ששכו חיש מהר ונעשה קפאון של אדישות" ע' 94) והתקין שורה של הסברות מתאימות שתכליתן להשמיט מלכתחילה את הקרקע מתחת רגלי כל בקורת אפשרית. אבל הפעם לא הסתפק שחם בשקולים טקטיים ובחסותה של נוסחה פסיכיאטרית, כדי לאפשר את המעבר החריף הזה מאומץ לפחד: בשביל המבצע הספרותי הנועז שלם בחייו גם מפקד הפלוגה האמיץ שעבר בהצלחה, כפי שכתוב בספור, מבחני אש רבים, אבל לא יכול לעמוד בפני החלטתו של נתן שחם להרגו באמצע כדי להכין את קוראיו למשבר הפתאומי ברוח הגבורים. מכל מקרי המות הרבים שארעו בספור, זהו באמת המקרה הטראגי ביותר לאור המסבות המיוחדות של רצח במזיד, והוא מעלה בי מחדש הרהור, שכבר עלה בדעתי מבלי להביעו בקשר למותו הטראגי של דן „בערבות הנגב" אם לא היה זה מן הראוי להקים בתי דין שידונו לא רק רוצחים רגילים אלא גם סופרים צעירים הרוצחים את גבוריהם בדמיימיהם, על לא עול בכפם, למטרות איגואיסטיות בהחלט.

בנקודות אלה ודומות להן יש הרגשה ברורה שהמחבר נמצא עדיין בסטדיה בה הוא נהנה מעצם יכולתו לברוא אנשים ולהמיתם, להוליכם ולהחזירם ולטלטלם כאות־נפשו. במקום ההזדהות העמוקה עם הגבורים באה התעללות שטחית בהם. מכאן הטראגדיה היסודית של נתן שחם שאיננה פרטית בלבד: חוסר הפרופורציה בין כשרונותיו הבולטים המבוגרים לכל דבר — לבין המנטאליות האינפאנטילית העריצה שלו שאינה יכולה להעניק לכשרונות שום מושא ממשי ומדביקה אותם לצרכיה הקטנוניים. מתקבל הרושם המצחיק והמחריד כאחד של ילד בן חמש המפטפט שטויות ומקלל — בקול בס בוגר ובטון שקול ומיושב.

אותה פקחות עומדת לשחם גם בהתחמקותו מכל דבר הדורש ספור ולא כרונולוגיה. הנה למשל הוא מודיע שעם התפרסם הידיעה על דבר המוקשים נסגרו האנשים ליומיים בחדריהם. מה עשו בחדריהם ביומיים הגורליים הללו, מלבד זה שהטילו את צרכיהם מבעד לחלון החוצה (הדבר היחידי שהוא מוצא לנכון לספר לנו בקשר ליומיים האלה, ושוב כנראה מתוך חשש כפייתי שאנו עלולים לשאול אותו היכן הטילו את צרכיהם אם היו סגורים כל הזמן). על מה דיברו ביניהם? איך הגיבו טפוסים שונים על המצב הזה? — וכשבאה אחר־כך למקום פלוגה חדשה והפלוגה הישנה מחליטה לא לספר

שבעת המוקשים („קשת סופרים, ע' 17), נותן לנו הגדרה מדויקת של ניברוזת החבלה שלו, אשר לעומתה מחויר כל תאור ספרותי:

„משהו מתקומם בי להפעלת הזכרון. אני מגיע למצב הדומה להתעלפות ומגשים בזה, בעצם, הכרח פיסיוולוגי דחוף ודחוי (דחוי מלשון הדחיה — ש. מ.) שאז, בתוך המלחמה, אי־אפשר היה לי לבצעו בלי להיות לקר־בנו". (ע' 8).

קצר וקולע! — לספור הבא כדאי להזכיר למחבר שלאור ההתקדמות שהושגה בזמן האחרון במדע הפסיכולוגיה יוכל כבר לשים בפי גבוריו משפטים כגון: „יש לי מצב־רוח רע. אחה"צ היתה לי רגרסיה לתקופה האורלית. שלום".

ומכאן לבעית המתח. ממש כמוסינזון אין נתן שחם מספר עובדות. הוא מונה אותן. המתח המכסימלי שהוא יכול להגיע אליו, על־כן, הוא מתח של יומן קולנוע אבל בשום פנים לא מתח של סרט, שכוונתו בו בעצמו ולא במאורעות שעליהם הוא מכריז. יתרונו למראית־עין של שחם על מוסינזון נובע מתוך כן שהוא מיטיב לאי־ערוך ממנו להמציא מתיחות חיצונית מזוי־פת במקום המתח הנפשי הפנימי שחסר לשניהם. (על־כן הוא גם מסוכן שבעתיים). עצם בחירת ספור המעשה מעורר חשדות: מעשה ביחידה שהשתכנה במשלט אשר שבעה מוקשים הונחו בו ואין יודע את מקומם. אבל המוקשים מפחידים הרבה יותר משהאנשים פוחדים; אין רע במתיחות עלילה חיצונית אם היא באה בפרור פורציה למתח הפנימי, כבספוריו המחרידים של אדגר פוא. אבל אוי למתיחות החיצונית הבאה למלא את מקום המתח הפנימי שאיננו. הנה־כי־כן: את נפשם המתה של גבוריו מנסה נתן שחם להחיות ע"י זריקה חריפה של פחד מפני המוקשים. אבל גם בשביל לפחד צריך להיות קודם כל אדם. ואם אין אדם אחד בספור — מה יתנו ומה יוסיפו שבעה מוקשים?

מכאן גם המלאכותיות שבמהלך העלילה: תחלה „משוגעים האנשים לדבר אחד": לכיבוש הרכס. אחר־כך משוגעים הם לפחד מפני המוקשים; וככל שמוגזמת הקרבתם בהתחלה, כן מופרזת שפלותם לאחר מכן. שהרי גם אומץ־הלב וגם הפחד נמרחים להם בשלות־נפש ע"י המחבר הכל יכול אשר אם היה מספר לנו בסוף הספור שכולם אבדו את עצמם לדעת, או שנלחמו ביניהם והרגו איש את רעהו ביריות, או, מה שהיה עלול לעשות את הספור לבסס־סלר, שכולם יצאו לבסוף להתישבות על אותו משלט, הכל היה מתקבל בהחלט על הדעת מפני שעל נעלמים שאינם קשורים לשום משואה ממשית אפשר לומר הכל, באותה מדה שאי־אפשר לומר עליהם כלום.

אבל נתן שחם הוא בחור פקח. זאת יש לומר מיד ובמלוא הרצינות לאור העובדה שאת כל הפגמים היסודיים הללו, המוציאים את „שבעת המוקשים" מתחום מה שאפשר לקרוא בשם ספור — תפס הוא בעצמו. דבר זה ניכר בעליל מתוך הצורה שבה ערך את ספורו באופן שהקדים „רפואה" לכל מכה והתקין בשקידה רבה טלאים ברקמת העלילה מתוך תודעה כמעט ברורה של החורים הענקיים. כשעולה על דעתו, למשל, שאפשר להקשות

מסתגף ורעבתני כאחד... משעבד לרצונו... בלי להטריח
לכך מחשבה מעמיקה אלא רק מתוך אינסטינקט עדרי
שנתגבש באדם אחד. אף רגע לא יכולת להיות אינדי-
בידום במחיצתו, מיד הוברגת למקום המתאים" (ע' 9)
(הפיוזורים שלי — ש. מ.). בקטעיו אלה ובדומים להם
עובר שחם בהרבה את גבול הנוון שהגיעו, אליו מוסינזון
ואחרים. בעוד שהם עומדים בפשטות על האפס, מושך
נתן שחם אל המינוס, ואין ספק שסכנתו גדולה
בהרבה גם לאור מגמותיהם הזרות של סופרים נוספים
שעוד ידובר בהם. אלו היינו אנחנו להוטים אחרי הגדרות
ה"איזם" המהירות והעושות את העולם כלו פשוט וברור
כשתי טפות מים — היינו יכולים להגדיר, ועכשו מתוך
הוכחות ברורות שקשה לבטלן: פאשיזם. המזוג
של "היוגי וחית הבר". האינסטינקט העדרי הכובש את
מקום המחשבה. האינדיבידואל שהופך לבורג; עצם המלה
האיומה "הוברגת!" שעולה בהרבה על שמוש בדימוי
הבורג, משום שאדם יכול להיות בשעת הצורך בורג מתוך
הכרתו ורצונו בשביל חזון עליון שהוא חש אותו בלי
הרף כתכליתו. אבל להיות "מוברג" — זהו ענין אחר
לגמרי. וכדאי לזכור שנתן שחם אינו שוכח למנות
במפקד זה עוד תכונה חשובה שלכאורה אינה קשורה
בספור: הוא היה צמחוני. כדאי לזכור זאת לאור
דוקא משום שהיטלר היה צמחוני, אלא משום שמעצם
מהותו של הפאשיזם הוא לפצות את האכזריות האיומה
כלפי חוץ ע"י מין סגפנות מבפנים. לקרבנותיו אין זה
משנה כמובן, אבל לו עצמו יש בכך משום שווי משקל. —
ואעפ"כ אין זה פאשיזם. מי ששם לב לעובדה ששום
רחשושי איבה וזעם אינם מתעלים ומתגבשים כאן
לשנאה כלשהי כלפי אויב ממשי, וכל שפעת האכזריות
והעריצות מופנית לכוונים אחרים לגמרי — הוא יראה
שלפניו רק וריאציה פרובינציאלת של הפאשיזם המסור-
כנת ממנו שבעתיים בנוצותיה ה"הומאניסטיות" ובכר-
בלתה "המתקדמת".

גורמיה ומשמעותה החברתית של סכנה זו מחייבים
נתוח מיוחד. אבל דבר אחד מתברר בלא ספק:

חלל הבלי חזון שנפער בנפשם של הסופרים הישרא-
ליים אינו יכול להתמיד זמן רב בריקנות המוסינזונית.
גם גשושי התחליף של הלל אינם יכולים לפתור בעית
רבים. החלל הרי מוכרח להתמלא, ובהיותו חסום ע"י
מעצורים חמורים בפני החזון הגדול הוא נעשה אבן
שואבת לתשוקות אינפנטיליות, שגם מנקודת מבט אמנו-
תית טהורה לא הגיעו לשום דרגה המאפשרת להשתמש
בהן שמוש ספרותי. במקום האהבה בא הלקלוק. במקום
השנאה — בא הסדיסם. לא סדיסם דוסטויבסקאי בשל
הנובע מעמקי לב אנושי אלא סדיסם של זאטוט מפונק
המתעלל בעוזרת הבית. מי שהתחיל בלי חזון מוכרח
להגיע אל מעבר לחזון וטבעי הדבר לתקופתו
שבמרוץ בין הריקנות המוסינזונית והסדיסם השחמי —
ינצח האחרון.

ש. מרדכי

לה על-דבר המוקשים, מבשר לנו המחבר בעליצות:
"לכל אחד מן הארבעים עלול להימצא ידיד נפש בפלוגה
החדשה והוא עשוי לנסות לחלץ אותו מן האסון עי"כ
שיגלה את אזור" (ע' 14) הידד! אבל מדוע לא עיצב
מקרה כזה במקום להכריז על האפשרות המרהיבה?
מדוע? — משום שלשם כך היו דרושים חיים ולא
משפטים מגוהצים ומלים מגולחות למשעי.

אין צורך להביא דוגמאות נוספות, וגם הקושיות
שהוצגו אינן מכוונות דוקא לגבי פרט זה או אחר שבו
אפשר להשאיר למחבר חופש פעולה מלא, אלא לגבי עצם
העקרון של הספור כפי שהוא מתבטא בפרטים שהוזכרו.
אבל קשה להימנע מהזכרת שיא טפוסי לשרירות העלילה
שמשיג המחבר בהיזקקותו הבלתי פוסקת למספר שלוש:
ביום השלישי — הוא מעיז לצאת. בלילה ברחו
שלושה אנשים. למחרת נאבקת שלישיה: אחד
השתגע ושנים תופסים אותו. שוב עברו שלושה
ימים ונתפס שבוי שפעם ופעמיים נשמע לפקודתם אבל
בפעם השלישית סרב וברח. המספר היחידי כמעט
שאיננו משולש הוא מספר האבידות בכבוש המשלט —
עשרים ותשעה — אבל אקוה שלא תהא זו הסגת גבולו
של הפסיכולוג נתן שחם אם אביע את ההשערה הזהירה
שתחלה רצה לכתוב שלושים אלא שהמספר נראה
לו עגול מדי — והפחית אחד... כמובן, לא משמעותו
המיוחדת של המספר שלוש לגבי חיי הנפש של נתן
שחם היא המעניינת אותנו אלא עצם ההיזקקות הבלתי
פוסקת לאותו מספר המראה כי אין לספור נתונים טכ-
ניים-טבעיים המתפתחים מתוך עצמו — אלא שהם
מוכתבים לו מבחוץ.

נתוח העלילה מחייב להזכיר שתי נקודות אמתיות
שישנן בספורו של שחם שטומנות בחובן אפשרויות
ספוריות נרחבות: תאור העליה על הגבעה בראשית
הספור, ואהבתו של אבי לאחותו של המספר. כנראה
שאלו הן הנקודות המקוריות שסביבן היה מתרכז הספור
אלו לא היתה נפשו של המחבר חלולה ואכולה.
יתכן שאלו היה מפתח את נושא אהבת אבי לאחותו
היה יכול ליצור תחליף דומה לתחליף הנערות של הלל.
אפילו תחליף כזה, בזכות התוכן העמוק והסמוי שאת
מקומו הוא בא למלא היה מצריך עבודה נפשית ונסיונות
וגשושים. אבל לכך אין נתן שחם מוכן. המקום שהוא
מגיע אליו, נמצא לא רק מעבר לחזון אלא הרחק הרחק
אפילו מעבר לתחליף. זהו סדיסם אינפנטילי שיסודו
בריקנות נפשית וסופו בהשתוללות של צרכים פרימי-
טיביים שאפילו לכלל גבוש של יצר לא הגיעו:

"אה, לו ראית באיזו תאוה לוו את כפות רגלינו, איך
היו כל העינים לטושות בגניבה אל הנקודה הרת-הגורל,
במקום שכף הרגל דורכת על פני האדמה, איך התפללו
אזניהם לקול הנפץ, איך ביקשו בלבם את מותנו, וכמה
היו בהולים לכך כתינוק הנלהב להשיג את מבוקשו והוא
מוטל לא הרחק ממנו" (עמ' 14).

מיהו המנהיג שלו מיחל נתן שחם? — הלה היה
טיפוס שמיזג בתוכו גם את היוגי וגם את חית הבר.